

УДК 301. 085: 330.163.12

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОТРЕБ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

О.М. Саєнко

Розглянуто проблему реструктуризації соціальних потреб українського суспільства. На підставі аналізу стійких негативних тенденцій у структурі соціальних потреб обґрунтовується загроза соціокультурної деградації українського соціуму. В аналізі використані результати соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України в 1994—1997 роках. Акцентується увага на необхідності повноцінної державної національної ідеології у сферах формування вищих соціальних потреб — науки, освіти, культурі.

Рассмотрено проблему реструктуризации социальных потреб украинского общества. На основании анализа стойких негативных тенденций в структуре социальных потребностей обосновывается угроза социокультурной деградации украинского социума. В анализе использованы результаты социологического мониторинга, проведенного Институтом социологии НАН Украины в 1994—1997 годах. Акцентируется внимание на необходимости полноценной государственной национальной идеологии в сферах формирования высших социальных потребностей — науке, образовании, культуре.

Демократизація суспільного життя, перехід до ринкової економіки та вироблення стратегії якісного оновлення всіх сфер життя українського суспільства задають фактично нову шкалу суспільних потреб.

За визначенням, потреба — це необхідність у чомусь, що є важливим для підтримання життєдіяльності організму, людської особистості, соціальної групи, суспільства в цілому; внутрішній спонукальник активності індивіда, усвідомлена ним необхідність у певних матеріальних і духовних благах та послугах [3, с. 63]. Проте існує певна розбіжність між загальнотеоретичним змістом даного поняття і його більш конкретними, емпіричними значеннями. Причина цієї розбіжності полягає у труднощах, які виникають при спробі пояснити і спрогнозувати в умовах постійно мінливої дієвості функціонування і розвитку конкретних "соціальних об'єктів": особистостей, соціальних груп, суспільств. Окрім того, складною для структуризації є та група факторів, яка безпосередньо впливає на механізми формування і розвитку потреб.

Характерною ознакою сучасного світу стало зростання соціальних очікувань і домагань людей. Становлення демократичного суспільства в Україні відкриває перед нашими громадянами можливості залучення до сучасних західних стандартів споживання. Проте відсутність достатньо високого рівня доходів не дає можливості для адекватного сприйняття соціумом цієї "революції потреб". Задовольнити урізноманітнені й значно "об'ємніші" потреби, аніж сформовані впродовж "соціалістичної" епохи "зрівнялівки" й однотипності, може лише незначна частина населення. У решти населення рівень задоволення потреб неухильно знижується. Таким чином, однією з ключових соціальних проблем сучасного українського соціуму є розбіжність між запитами, які формуються багато в чому на основі культурного запозичення зразків споживання більш розвинутих країн, та наявними умовами життєдіяльності в Україні.

Змінюється не лише рівень задоволення потреб. Суттєвих перетворень зазнає структура соціальних потреб. Для її аналізу скористаємося ієрархічною теорією потреб відомого американського психолога А. Маслоу, яка полягає в тому, що потреби кожного наступного рівня актуалізуються, тобто стають нагальними лише після задоволення потреб попереднього рівня.

Можна висунути гіпотетичне припущення, що кардинальна реструктуризація потреб у пострадянських суспільствах відбулася на зламі 80-х і 90-х років, збігшись у часі з процесом розпаду СРСР, а на сучасному етапі триває її поглиблення (можливо, за винятком країн прибалтійського регіону).

Соціологічний моніторинг, проведений Інститутом соціології НАН України в 1994–1997 роках, дає можливість проаналізувати зміни, які відбулися у загальній структурі соціальних потреб українського населення за цей період [4, с. 97]. Згідно з одержаними результатами, у загальній структурі соціальних потреб населення (за станом на 1997 рік) домінуючими є такі потреби (кожну з них вибрали не менше 55% респондентів): державний захист від зниження рівня життя; екологічна безпека; можливість харчуватись відповідно до своїх смаків; стабільність у державі та суспільстві; необхідна медична допомога; захист від злочинності; дотримання в країні прав людини; здоров'я.

Така структура пріоритетної групи потреб свідчить про домінування в сучасному українському суспільстві потреб нижчих рівнів, тоді як найменші запити респонденти виявили стосовно задоволення потреб в освіті, сучасних науково-технічних і політичних знаннях. На найнижчих щаблях в ієрархічній структурі соціальних потреб розмістилися: потреба в можливості залучатись до своєї національної культури; потреба в інформації про зміни у суспільстві; потреба в наявності політичних свобод; потреба у знанні української мови. Найменш актуальною на шостому році незалежності для більшості респондентів стала потреба у знанні української мови.

Загалом, отримані результати моніторингу дозволяють змалювати досить чітку картину ієрархії потреб українських громадян, що, в основному, підтверджує висунуту гіпотезу про поглиблення реструктуризації соціальних потреб як наслідку подальшого поглиблення системної кризи українського суспільства.

У демократичних суспільствах у кризових умовах головна увага державної політики зосереджується на соціальних проблемах: підтримці освіти, науки, професійної підготовки, соціальної адаптації, охорони здоров'я. Це закладає підвалини для позитивних змін у майбутньому, дозволяє зменшити зумовлені кризою соціальні втрати.

Натомість, ситуація, що склалася в Україні щодо цих галузей, більш ніж проблематична. Триває скорочення державного фінансування систем охорони здоров'я, середньої та вищої освіти, науки. Спостерігається значний занепад у сфері культури та дошкільного виховання, особливо в сільській місцевості. Найбільше від такої ситуації страждає молодь, світогляд якої формується в умовах державного ідеологічно-виховного вакууму.

Одна з особливостей детермінації індивідуальної поведінки полягає в тому, що потреби особистості формуються не лише під впливом соціально-економічного положення, а й під впливом духовної культури суспільства. "Величезне і часто вирішальне значення у формуванні життєвих потреб особистості має рівень розвитку її усвідомленого ставлення до життя, її самосвідомість, ціннісні орієнтації, воля, прагнення до самоутвердження, на основі яких складаються специфічні особистісні потреби, які досить часто виявляються більш сильними стимулами індивідуальної поведінки, аніж вихідні, елементарні потреби", — зазначав у 1977 році А. Г. Здравомислов [1, с. 15].

Отже, особистість, ціле суспільство чи нація можуть діяти і під впливом "елементарних потреб", але можуть і протистояти їхньому впливові, перетворюючи цей вплив на основі сили свого духу, волі, характеру.

Прикладом цього може служити Японія, яка за короткий час увійшла до кола високорозвинутих держав світу. Що ж спричинило такий стрімкий злет? Першою і найголовнішою умовою була орієнтація державної політики на зростання рівня освіти на базі широкої мобілізації інтелектуального потенціалу японського народу.

Разом з тим, ті ж японці засвідчили, що в українців надзвичайно високий рівень інтелекту. Дослідження японськими вченими коефіцієнта IQ, тобто рівня інтелекту, показали, що українці в 1,5 — 2 рази перевищують за цим показником японців, німців, китайців [2, с.13].

Отож, закономірно виникає запитання, що перешкоджає нам інтенсивно використовувати усі наявні в країні ресурси, у тому числі й інтелект? І що може бути тим механізмом, який би зупинив формування виключно споживачьких потреб і активізував усі соціальні ресурси на виведення країни з кризи?

У цій статті ми звернули увагу на момент зниження ролі таких життєво важливих потреб сучасної особистості, як освіта та наука, що є, на нашу думку, тривожним сигналом потенційної соціокультурної деградації суспільства.

Протиставити загальній системній кризі, яка заторкнула і сферу культури (її мотиваційну базу, ментальність, норми, цінності), українське суспільство може лише цілеспрямовану державну національну ідеологію, яка б поставила одним з пріоритетних завдань розвиток української освіти, науки, культури, спорту, виховання молодого покоління в дусі патріотизму.

У протилежному разі наше суспільство очікує перетворення в п'ятидесятимільйонну країну споживачів-паразитів, чому сприяє швидке формування нової структури потреб під потужним впливом реклами закордонних виробників у вітчизняних засобах масової інформації.

1. Здравомыслов А. Г. Жизненные потребности трудящихся и их удовлетворение в условиях развитого социализма. М., 1977. 2. Канигін Ю. Чи був Ісус Христос галичанином? // Газ. "Експрес", 11-19 липня 1998 р. С. 12-13. 3. Краткий словарь по социологии / Под общ. ред. Д. М. Коржева, Н. И. Лапина; Сост. Э. М. Коржева, Н. Ф. Наумова. М., 1989. 4. Паніна Н., Головаха Є. Тенденції розвитку українського суспільства (1994-1997 рр.). Соціологічні показники (таблиці, ілюстрації, коментар). К., 1998.